

2008 р. і майже у 2-3 рази є нижчою від рівня розвинених країн. Українське виробництво високотехнологічних наукоємних промислових виробництв, а частка інноваційної продукції в загальному обсязі реалізованої продукції 2008 р. становила лише 5,9 % і мала тенденцію до скорочення (2000 р. – 9,4 %, 2005 р. – 6,5 %, у 2007 р. – 6,7 %). Структура промислового виробництва регіонів за цей період не зазнала суттєвих змін.

3. Технологічне переозброєння та модернізація промисловості здійснюється дуже повільно. Основні засоби за своєю структурою, якісним, кількісним і віковим станом не відповідають вимогам структурної перебудови економіки і не спроможні задовольнити зростаючі потреби внутрішнього і зовнішнього ринків. Велика кількість промислових підприємств потребує масштабної реконструкції і технічного переоснащення.

Переважання сировинної складової у структурі промисловості, що розрахована більшою мірою на потреби експорту, робить її надзвичайно залежною від кон'юнктури зовнішнього ринку, стримує розвиток і загострює проблему технологічного стану промислового виробництва. Водночас саме його структурно-інноваційне вдосконалення стає визначальним фактором розвитку та підвищення конкурентоспроможності промислової продукції в сучасних умовах.

4. Продовжувалося нарощування концентрації промислового потенціалу в п'яти найпотужніших індустріальних регіонах України, у структурі валової доданої вартості яких на промисловість припадає понад 50 % (Донецька – 51,8 %, Луганська – 54,4 %, Запорізька – 50,2 %), або близько 50 % (Полтавська – 48,0 %, Дніпропетровська – 47,7 %). За період 2001-2007 рр. ця частка майже не змінилася, за винятком Полтавської області, де питома вага промисловості у ВДВ зросла з 42,1 % (2001 р.) до 48,0 % (2007 р.). На вказані промислові регіони припадає 54,8 % реалізованої промислової продукції, у тому числі 55,5 % – інноваційної, 46,5 % – найманих працівників, майже 50 % – вартості основних засобів, 47 % – інвестицій в основний капітал та 62,6 % усього обсягу експорту товарів.

Високий рівень економічного розвитку індустріальних регіонів обумовлює їх кращі соціальні показники: вищий рівень заробітної плати і нижчий – зареєстрованого безробіття тощо. З іншого боку, посилюється залежність цих регіонів від світових тенденцій господарювання, мінерально-сировинної експортної орієнтації та загострюються екологічні проблеми.

Регіональні диспропорції розвитку промисловості за низкою показників у розрахунку на одну особу залишаються значними.

5. Для найбільш повного розкриття і задіяння промислового потенціалу регіонів України, а також забезпечення їх повноцінної інтеграції в єдиний національний економічний простір необхідне зміцнення міжрегіональних господарських зв'язків на основі поглиблення регіональної і галузевої спеціалізації, налагодження міжрегіонального співробітництва, посилення технологічного кооперування підприємств, обміну кадрами, інноваційними розробками тощо.

Таким чином, з огляду на незбалансованість міжгалузевих та міжрегіональних пропорцій, процес трансформації промислового простору України триває. Тому основними напрямками діяльності центральних і місцевих органів влади щодо розвитку промислового виробництва мають бути: забезпечення комплексного розвитку територій шляхом залучення інвестицій у пріоритетні галузі виробництв, запровадження нових технологій, створення сучасної виробничої, транспортної і ринкової інфраструктури та реалізація інноваційної політики в регіоні з метою створення сучасного, інтегрованого у світове виробництво і здатного до інноваційного розвитку промислового комплексу.

1.3. Шляхи подолання негативних наслідків фінансово-економічної кризи у промисловості

В умовах прискореної глобалізації економіка України розвивається під впливом складних світових фінансово-економічних процесів. Тому наслідки світової фінансово-економічної кризи, яка почалася з осені 2008 р., позначилися на реальному секторі економіки, у тому числі промисловості. Падіння промислового виробництва в світі почалося з вересня 2008 р. і у вересні-листопаді досягло 13,2 % порівняно з аналогічним періодом 2007 р. Обсяги виробництв в країнах Євросоюзу у грудні 2008 р. скоротилися відповідно на 12 %, за вересень-листопад обсяги світового експорту товарів у перерахунку на рік зменшилися на 42,6 %.

Унаслідок зниження світового попиту на українську продукцію та обвального падіння цін на сировинних ринках відбулося різке скорочення обсягів виробництва в експортоорієнтованих галузях і, відповідно, вартісних обсягів експорту; основні вітчизняні експортери практично втратили зовнішні ринки збуту. Водночас імпорт зменшувався під впливом зниження внутрішнього попиту та обвалу обмінного курсу гривні. Як результат, виробництво промислової продукції 2008 р. скоротилося порівняно з 2007 р. на 3,1 %, а 2009 р. – на 21,9 %. Обсяги експорту товарів за січень-листопад 2009 р. до відповідного періоду 2008 р. зменшилися на 43,4 %, а імпорتنі поставки в Україну – на 50 % [8].

Основні зовнішні і внутрішні чинники, що спричинили негативну динаміку показників розвитку промисловості в країні, наступні [9, с. 32-33].

- погіршення умов торгівлі на міжнародних ринках сировинних товарів і товарів низького технологічного переділу, що стримувало активізацію діяльності в експортноорієнтованих галузях;

- скорочення обсягів промислового виробництва та будівництва в основних країнах – торговельних партнерах України, що спричинило згортання попиту на продукцію вітчизняної промисловості як інвестиційного, так і проміжного споживання. Так, у грудні порівняно з вереснем 2008 р. обсяги виробництва в переробній промисловості країн ЄС знизилися на 7,2 %, у т. ч. Франції – на 9,8 %, Німеччині – 10,5 %, Польщі – 8,8 %, Туреччині – 12 %, Росії – на 17,4 %;

- зниження внутрішнього попиту на продукцію вітчизняної промисловості як з боку населення (продукція харчової, легкої, деревообробної промисловості та автомобілебудування), так і промислових споживачів державного та приватного секторів (продукція добувної промисловості, машинобудування тощо);

- падіння платоспроможності підприємств та неможливість залучення ними кредитних коштів, що значно ускладнило як реалізацію інвестиційних планів, так і здійснення поточної діяльності;

- зростання витрат на основні складові собівартості продукції, зокрема вартості енергоносіїв (на 42,2 % порівняно з груднем 2007 р.), тарифів на залізничні перевезення (на 49 %), заробітної плати (у середньому по промисловості на 33,7 %), що призвело до зниження рентабельності виробництва та інвестиційної привабливості, зростання кількості збиткових підприємств 2008 р. до 39,1 % порівняно з 33,4 % – 2007 року.

- вторинні наслідки світової валютно-фінансової кризи, які спричинили зниження притоку інвестиційних ресурсів, відтік капіталу з країни, зростання вартості й ускладнення отримання зовнішніх запозичень.

Світова фінансова-економічна криза довела, що в Україні протягом ряду років при позитивній ціновій кон'юнктурі не здійснено структурних змін у промисловості, а також заходів щодо модернізації виробництва. Основною проблемою промислового комплексу України є відсутність у власників підприємств інноваційної стратегії

розвитку, яка б забезпечувала необхідний рівень оновлення та диверсифікації виробництва, підвищення його конкурентоспроможності. Саме неконкурентоспроможні як за собівартістю, так і за якістю й асортиментом продукції виробництва у періоди різкого згортання попиту та обвалу цін опиняються поза ринком. Слабкою ланкою в національній економіці виявилася і банківська система, що потрапила в повну залежність від зовнішнього кредитування й виявила нездатність до ефективного господарювання.

Найбільш постраждала від наслідків кризи промисловість. Обсяги виробленої промислової продукції 2009 р. порівняно з 2008 р. скоротилися на 21,9 %, у тому числі в переробній промисловості – на 26,6 %. Найбільшого спаду зазнали галузі, орієнтовані на виробництво продукції виробничого та інвестиційного призначення: машинобудування (– 45,1 %), виробництво неметалевої мінеральної продукції (– 38,4 %), металургійне виробництво та виробництво готових металевих виробів (– 26,6 %), хімічна і нафтохімічна промисловість (– 23,2 %). Значною загрозою для конкурентоспроможності національної економіки з погляду її спроможності до інвестиційного зростання та проведення модернізації є збереження найбільш глибокого спаду виробництва в машинобудуванні, яке за 2009 р. втратило майже половину обсягів продукції порівняно з 2008 р. Найбільшого спаду зазнало виробництво транспортних засобів устаткування, яке скоротилося проти 2008 р. на 58 %.

На цьому фоні найменші втрати спостерігалися у двох галузях – виробництві харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів (– 6,1 %) і виробництві коксу, продуктів нафтоперероблення (– 3,4 %). Це пов'язано, перш за все з підтриманням високого внутрішнього попиту на товари широкого споживання та нафтопродукти (моторний бензин та дизельне паливо, мазути паливні важкі, обсяги виробництва яких зросли).

Порівняно з 2008 р. одержано приріст продукції у виробництві олії соняшникової нерафінованої на 49,4 %, маргарину – на 11,1 %, кондитерських виробів – на 6,1 %, горілки та міцних спиртових напоїв – на 5,2 %. Перевищено обсяги попереднього року у фармацевтичному виробництві (на 0,7 %), виробництві мила та миючих засобів, засобів для чищення і полірування, парфумерних та косметичних засобів (на 0,8 %) [8].

Одним із потужних чинників економічного спаду промисловості країни 2009 р. стало різке зниження інвестиційної активності підприємств, скорочення інвестиційної діяльності. Негативній динаміці інвестиційної діяльності в промисловості сприяли наступні фактори [10, с. 10]:

- значне падіння обсягів виробництва через звуження внутрішнього і зовнішнього попиту;
- погіршення фінансового стану підприємств. Фінансовий результат підприємств України від звичайної діяльності до оподаткування за січень-жовтень 2009 р. становив мінус 480,5 млн грн. При цьому прибуток порівняно з 2008 р. знизився удвічі, а збитки зросли у півтора рази;
- погіршення умов кредитування, особливо довгострокового, ускладнило реалізацію інвестиційних проектів у галузях з високою часткою позикових ресурсів, перш за все у машинобудуванні, металургійній та хімічній промисловості;
- скорочення державних інвестицій;
- різке збільшення витрат на імпортні складові виробництва та обслуговування боргових зобов'язань в іноземній валюті.

У 2009 р. інвестиції в основний капітал промисловості становили 57,6 млрд грн, або знизилися порівняно з 2008 р. на 32,4 %. Найбільшу негативну динаміку інвестицій в основний капітал зафіксована в галузях з тривалим технологічним циклом. У металургійному виробництві вони зменшилися на 42,6 %, машинобудуванні – 48,0 %, виробництві неметалевої мінеральної продукції – 39,5 %, виробництві коксу, продуктів нафтоперероблення – 24,1 %, хімічній і нафтохімічній – на 18,3 %.

Проте прямі іноземні інвестиції у промисловість України зросли 2009 р. порівняно з 2008 р. на 12 %. Прямих іноземних інвестицій у промисловість надійшло 9 021,9 млн дол США, з них у добувну промисловість залучено 1 128,1 млн дол США, що на 5,4 % більше, ніж 2008 р.; у переробну – відповідно 7 740,8 і 12,9; виробництво та розподілення електроенергії, газу та води – 153 і 10,6 %. Найменш цікавими для іноземних інвесторів залишаються інноваційні галузі, у тому числі машинобудування, в яке надійшло лише 1 094,1 млн дол США, або 12,1 % від загального обсягу інвестицій у промисловість. Для порівняння: у виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів прямі іноземні інвестиції становили 1 837,2 млн дол США, або 20,4 % відповідно [11].

На економічне зростання та зовнішню торгівлю України мали негативний вплив світовий попит і стан зовнішніх ринків. Скороченню попиту на вітчизняну продукцію сприяв спад промислового виробництва в таких країнах, як Росія, Казахстан, Туреччина, країни ЄС (Німеччина, Угорщина, Італія), США – основних імпортерів вітчизняної сировинної продукції, продукції проміжного споживання, а також інвестиційної. Значна кількість країн світу запровадила протекціоністські заходи та надає підтримку власним виробникам.

Розвиток промисловості, як і економіки в цілому, в подальшому залежатиме від оздоровлення внутрішніх фінансових ринків, стабілізації курсу національної валюти, підвищення конкурентоспроможності промислової продукції та зростання світової економіки. Стимулювання економічного піднесення повинно здійснюватися шляхом проведення відповідної державної промислової політики.

Для ефективного розвитку вітчизняної промисловості, ураховуючи відсутність ринкового механізму міжгалузевого перерозподілу ресурсів і слабкість вітчизняного фінансового сектору, неспроможного фінансувати великі інвестиційні проекти, необхідно повернутися на певний період до практики прямого перерозподілу ресурсів державою. Слід визначити низку галузевих пріоритетів, які мають конкурентні переваги й забезпечать модернізацію промислового виробництва. Держава має стати ініціатором розробки та реалізації масштабних інвестиційних проектів у пріоритетних галузях та спрямувати на їх здійснення як власні ресурси, так і ресурси бізнесу, залучаючи їх на вигідних для нього умовах. Серед інструментів підтримки розвитку пріоритетних галузей доцільно практикувати бюджетне кредитування, надання державних гарантій, податкових пільг тощо.

У 2009 р. урядом ухвалено низку рішень, спрямованих на вирішення проблемних питань у гірничо-металургійному комплексі, будівництві, легкій промисловості й агропромисловому комплексі [12, с. 10]. Для підвищення ефективності роботи кожної галузі важливе значення має вирівнювання міжгалузевих та внутрішньогалузевих цінових пропорцій, підвищення енергоефективності, пошук внутрішніх ринків для продукції, що вироблялася на експорт та імпортозаміщення, а також відновлення кредитування як базових галузей (металургії, машинобудування, хімічної промисловості), так і орієнтовані на внутрішній ринок (перш за все харчової промисловості).

Стабілізації металургійного виробництва сприятиме розширення внутрішнього споживання металопродукції через її здешевлення і використання в машинобудуванні та будівництві. Сьогодні розроблено важливу програму оновлення рухомого складу Укрзалізниці, реалізація якої забезпечить вітчизняні металургійні підприємства замовленням на металопрокат для модернізації залізничних колій (рейки, метизи, кріплення тощо), ремонту і виробництва вантажних вагонів, а також для вагонобудівних заводів. Здійснення цієї програми та інших міжгалузевих проектів, зокрема «Стратегії розвитку авіаційної промисловості та цивільної авіаційної техніки до 2020 року», «Державної цільової програми розвитку автомобільної промисловості та регулювання

ринку автомобілів на період до 2015 року» тощо, дасть змогу вітчизняній промисловості прискорити подолання фінансової кризи.

Отже, пом'якшення негативних наслідків сучасної кризи можливе за умови створення ефективного організаційно-економічного механізму, здатного забезпечити сталу підтримку фінансово-економічної діяльності підприємств. Для цього через систему дієвих нормативно-правових актів та регуляторних заходів необхідно:

- удосконалити фінансово-кредитну діяльність банківської системи в напрямі зниження кредитних ставок та зростання обсягів довгострокового кредитування, особливо для підприємств із великим циклом виробництва (авіабудування, суднобудування, важке машинобудування тощо);

- вирішити питання наповнення стабілізаційного фонду та здійснювати фінансування інвестиційних проектів за рахунок цих коштів;

- надати підтримку стратегічно важливим для країни високотехнологічним виробництвам, у продукції яких висока частка доданої вартості та які забезпечують високу зайнятість робітників у суміжних галузях;

- стимулювати модернізацію основних засобів та впровадження сучасних енергозберігаючих технологій через надання підприємствам податкових і митних пільг;

- продовжити виконання інвестиційних та інноваційних проектів із залученням розробок переважно вітчизняних наукових установ, конструкторських та проектних організацій;

- стимулювати переорієнтацію виробників експортоорієнтованих галузей промисловості на потреби внутрішнього ринку та розвиток імпортозамінних виробництв;

- здійснити комплекс заходів, спрямованих на забезпечення реалізації вітчизняної промислової продукції на внутрішньому ринку за цінами, не вищими від світових;

- запровадити підтримку суб'єктів підприємницької діяльності, які здійснюють видобуток вітчизняної природної сировини та виробництво імпортозамінюючої продукції;

- стабілізувати внутрішню політику ціноутворення на промислову продукцію, транспортування природного газу та перевезення вантажів;

- запровадити заходи щодо захисту внутрішнього ринку промислової продукції від імпорту, який завдає шкоду вітчизняним виробникам, у рамках передбачених СОТ інструментів;

- надавати інформаційну та правову допомогу у встановленні економічних зв'язків вітчизняних промислових виробників з іншими країнами з метою розширення зовнішніх ринків збуту їх продукції;

- приватизувати підприємства оборонної промисловості, які не завантажені оборонним замовленням, перепрофілювати і створити нові робочі місця у сфері виробництва високотехнологічної цивільної продукції;

- упровадити у практику застосування офсетних та лізингових схем при експорті продукції, що дасть можливість відкривати нові робочі місця для виконання замовлень покупця;

- активізувати поповнення оборонного бюджету (спеціального фонду) за рахунок здавання в оренду земель оборонного призначення;

- посилити роль державних важелів управління регіональним розвитком;

- активізувати діяльність місцевих органів влади та місцевого самоврядування у процесі впровадження дієвої антикризової політики в регіонах.

Таким чином, системний характер поточної кризи потребує розробки стратегії подолання кризи і побудови більш прогресивного типу ринкової економіки, створення умов для якісних структурних змін і тривалого зростання промислового виробництва.